

Sprog, evolution og kognition - et dilemma der peger fremad.

Johan Pedersen

Københavns Universitet

jhp@hum.ku.dk

Jeg undrede mig lidt over at være placeret i kassen 'kognitiv semantik' i programmet. På den anden side har semantikken jo altid haft en meget central rolle indenfor kognitiv lingvistik, så jeg syntes ikke der var grund til at protestere over min placering i programmet af den grund. Men det kan da godt være at jeg ind imellem kommer til at tale om den kognitive lingvistik, mere generelt.. Jeg vil illustrere mine pointer med en problematik der er aktuell for det semantiske forskningsfelt, men som efter min mening peger fremad for sprogforskningen generelt.

Jeg har forstået at vi i dag ikke skal tale om vores egen forskning. Det tolker jeg derhen at vi med uvant god samvittighed har lov til at komme med decideret spekulative tanker om sprogforskningen. Det vil mit indlæg i udpræget grad bære præg af.

Set ud fra den kognitive lingvistik, så er de vigtigste forskningsspørgsmål tæt forbundet med spørgsmålet om den sproglige kompetences natur. Dette spørgsmål har som bekendt lige fra starten også været centralt i den generative lingvistik. Man kan så spørge hvor kompetence-spørgsmålet bliver relevant hvis man primært beskæftiger sig med semantik. Spørgsmålet om den sproglige kompetence er selvfølgelig væsentligt, også for den kognitive semantik, fordi det vedrører selve spørgsmålet om hvad sprog er for noget. Det er derfor også et problemfelt der samler den kognitive lingvistik og den formelle lingvistik, ikke i enighed, men i et interessefællesskab. Kompetence-spørgsmålet skiller sig ud som særligt væsentligt hvis man som jeg primært ser sprog som et kognitivt fænomen. Det betyder naturligvis ikke at man som forsker nødvendigvis er impliceret i udforskningen af dette område, men med kompetence-spørgsmålet tegner der sig alligevel et overordnet interessefelt for den kognitive sprogforskning, uanset hvilket paradigme man ellers bekender sig til.

Ekstremt simplificeret kan vi bekende os til ét af to mulige scenarier: at vi har en medfødt basal kompetence (fx bestemte rekursive kognitive procedurer), eller at sprogkompetencen udelukkende tilegnes via indlæring. En lang række undersøgelser understøtter hhv. det ene og det andet synspunkt. Men hvorfor nu den snak om sproglig kompetence og kognitiv sprogforskning? Af den simple grund at det ikke er urealistisk at forestille sig at der inden for en overskuelig årrække vil komme ny og afgørende viden om hvad sprog som kognitivt fænomen er for noget. Fx opdagelser

af medfødte kognitive rutiner der har afgørende betydning for vores sprogevtne, eller nye indsigter i hvordan vi tilegner os sprog gennem indlæring. Men hvad nu hvis den nye viden vil pege i retning af et radikalt *både og*? I stil med det billede vi har set indenfor psykiatrien og samfundsvidenskaben, hvor der efterhånden er skabt udpræget konsensus omkring hvordan udforskningen af en række psykiske lidelser og afvigende adfærd skal gribes an. Man leder fx ikke efter depressionens årsager i **enten** generne **eller** i miljøet. Den dominerende strategi er heller ikke blot at lede **både** i generne **og** i miljøet. **Man leder efter årsagerne i en kompliceret interaktion mellem det interne, generne/biologien/kemien, og det eksterne, miljøet.** Altså et radikalt *både og*. En tilsvarende radikal *både og* – indsigt i sprogvidenskabelig sammenhæng vil selvsagt kun kunne opnås inden for rammerne af dels kognitionsforskningen og dels den kognitivt orienterede lingvistik, da det er her et forskningsmæssigt gennembrud konkret vil kunne vise sig. Det er naturligt at et gennembrud i kognitionsforskningen der vedrører sprogkompetencen, hvis og når det kommer, vil komme til at sætte dagsordenen for sprogforskningen i et omfang vi slet ikke er vant til i de forskellige forskningsmiljøer. Derfor koblingen mellem den kognitive semantik og kompetence-diskussionen.

Jeg tror der på sigt vil tegne sig et radikalt kognitivt *både og*-paradigme, overfor en række mere perifere sprogteorier der opfatter og analyserer sprog som andet end et kognitivt fænomen. Hvis vi skal tænke i forskningsmæssige fronter, så tror jeg vi vil bevæge os væk fra at tænke i en front mellem formelt orienteret lingvistik overfor funktionel lingvistik af forskellig observans. Vi vil til gengæld se den kognitivt orienterede lingvistik i stærk opposition til den ikke-kognitivt orienteret lingvistik. Og her tror jeg ikke der kan være tvivl om at den kognitivt orienterede lingvistik vil være den mest fremtidssikrede. Dette scenarium vil med andre ord erstatte de sidste 30 års skyttegravskrig mellem det formelle og det funktionelle paradigme. Det vil bytte om på rollerne i forskningsmiljøerne: den kognitive lingvistik og den generativt orienterede lingvistik ses ofte i det danske forskningsmiljø som lidt ekstreme, radikale synspunkter i opposition. I den radikale *både og*-situation har den kognitive lingvistik sammen med den generativt orienterede lingvistik en helt central placering i sprogvidenskaben, mens skoler der ikke eksplicit placerer sig i forhold til de basale kognitive spørgsmål vil tegne sig som lidt ekstreme og perifere synspunkter. Det er vist lidt den situation man har i USA i dag. Det nye kognitive 'både og'-paradigme vil være et paradigme indenfor hvilket "arv og miljø"-faktoren i et anderledes kompliceret mix, og på en helt anden integreret måde, kommer til at spille en ny og helt afgørende rolle i sprogforskningen.

Sprogforskningsmiljøerne i Danmark har i den grad været præget af den uafgjorte situation mellem formel og funktionel lingvistik. Man kan sige at den uafgjorte situation har givet næring til at opretholde en opfattelse blandt nogle i det danske forskningsmiljø af på den ene side den kognitive lingvistik, og navnlig den kognitive semantik, som et spændende og kulørt felt, men samtidig en marginaliseret og ikke helt seriøs lingvistisk tilgang. Og på den anden side har det været med til at fastholde nogle forskeres billede af den formelle lingvistik som et forskningsfelt der er isoleret fra den sproglige virkelighed.

Sprogforskningen skal, endnu mere end den gør nu, eksplicit definere sig, og formulere sig, indenfor rammerne af kognitionsforskningen. Derved gøres sprogforskningen kompatibel med kognitionsforskningen, der med den hastighed tingene foregår i dag måske står overfor afgørende gennembrud af den ene eller anden art, og som kan gå i den ene eller den anden retning. Og vi snakker her om et gennembrud der som nævnt vil kunne få enorm betydning for sprogforskningen. Og måske bliver det ligefrem en *både og*-situation.

Jeg vil nu forsøge at være mere konkret, og komme med et par eksempler på hvad jeg mener med et kognitivt *både og* – scenarium indenfor den kognitive semantik.

Både og-perspektivet kan illustreres ved at tænke forholdet mellem grammatik og sprogbrug ind i en evolutionær semantisk sammenhæng. Da man begyndte at interessere sig for sprogets oprindelse og udvikling i starten af 90-erne, var der ifølge Newmeyer (2003) udpræget konsensus på ét centralt punkt. Den grundlæggende ide var at grammatikken basalt set havde rødder i menneskets konceptuelle repræsentationer, mens den mere specifikke formning af grammatikken var en senere udvikling. Det betyder at den basale grammatiske struktur og syntaks har rod i konceptuel prædikat-argument struktur, og at den er helt tæt forbundet med basale begrebslige kategorier som agent, patient, event osv. Som Newmeyer argumenterer, så er der stærke argumenter for at grammatikken rent faktisk har rødder i prehuman konceptuel struktur, snarere end i prehuman kommunikation. For det første har vi set gennem utallige undersøgelser at menneskeabers begrebsapparat er overraskende sofistikeret. De er eminente til problemløsning, social interaktion osv. Ikke på niveau med menneskene selvfølgelig, men alligevel imponerende. Men menneskeabernes kommunikative færdigheder har samtidig vist sig at være bemærkelsesværdigt primitive, fattige på konceptuelt indhold. Hvis vi ser på menneskenes sprog, så har de allerfleste sprogvidenskabelige teorier det til fælles at der regnes med en tæt forbindelse mellem syntaktisk struktur og det konceptuelle niveau. Entiteter, events, agenter, patienter modaliteter osv. er kodet som en del af grammatikken. Det ser vi fx direkte formaliseret i teorier som kognitiv grammatik og

konstruktionsgrammatikken. Men vi ser det også i de fleste generative modeller. Det er svært at benægte at der er en meget direkte sammenhæng mellem den syntaktiske struktur og den semantiske repræsentation.

På den anden side, hvem vil benægte at behovet for at kommunikere i løbet af den historiske udvikling har haft stor, nogen vil mene afgørende, indflydelse på hvorledes grammatikken er blevet formet i de forskellige sprog? Der kan fx være tale om at grammatikken formes mhp. hurtig processering i talesprog, eller at universelle regler såsom island constraints sikrer at tilhøreren i sin processering kan håndtere forholdet mellem fillers og gaps, eller anaforer og antecedenter på en rationel måde.

Vi finder også denne dobbelthed i periferien af grammatikken (Pedersen 2006). Mange perifere elementer i grammatikken synes meget ofte at være forankret i sætningens kerneelementer, samtidig med at deres berettigelse i sproget skal findes i kommunikationssituationens mange funktioner. Konnektorer og diskursmarkører er uden tvivl helt afgørende midler til at skabe sammenhæng i kommunikationen (Schiffrin 1987) men samtidig er disse markører typisk historisk afledt af sandhedsbaserede leksikalske størrelser der findes anvendt i sætningens kerne (Traugott and Dasher 2002). Se fx følgende eksempel:

- (1) Pedro ha salido a cenar, **luego** no tenía tanto que estudiar
'Pedro gik ud for at spise, så han har ikke haft så meget at læse'

Luego kommer fra det latinske substantiv *locus* der betyder sted. Det grammatikaliseres først som et temporalt adverbium og senere som en følge-konjunktion, som i eksemplet hvor *luego* bruges til at skabe en meningsfuld sammenhæng i teksten. Lidt firkantet sagt, så kan man sige at konnektorer og diskursmarkører er centrale elementer i kommunikationen, men historisk afledte størrelser (Newmeyer 2003).

Disse eksempler indikerer at sprogets grammatik har udviklet sig med udgangspunkt i nogle fundamentale begrebslige strukturer, men er blevet formet af sprogbrugen via processeringshensyn, funktionelt pres og konstante generaliseringer over sprogbrugen. Eksemplerne peger således på at det er en god ide at anerkende at sproget har begge former for forankring. Men de peger også på at vi står over for et dilemma: skal vi lægge sprogets konceptuelle forankring eller sprogets processuelle/funktionelle forankring til grund for den lingvistik vi udøver?

De fleste vil formentlig fortolke dette dilemma derhen at enten den ene eller den anden forankring er den dominerende, og at den derfor bør have førsteprioritet i ens forskningsmiljø. Det kan fx være at udforskningen af formelle, begrebslige strukturer i sproget er det man ønsker at profilere i forskningen, hvis man mener at sproget først og fremmest er kognitivt forankret i basale begrebslige strukturer. Hvis man til gengæld mener at sprog primært er en størrelse der former sig i en kognitiv proces via indlæring og generaliseringer over sprogbrugen, så vil det være selve indlæringen, den sproglige variation og abstraktion der interesserer og prioriteres.

Konstruktionsgrammatikken er et konkret eksempel på denne sidste opfattelse, der har fokus på den grammatiske repræsentation, og i øvrigt er snævert forbundet med en række funktionelle principper. En anden fortolkning af dilemmaet er et scenarium hvor sprog udvikler sig fra at være overvejende konceptuelle strukturer til at være overvejende processuelle strukturer. Altså en udvikling fra koncept mod proces, hvor det processuelle ligeledes vil være snævert forbundet med en række funktionelle principper. Det er en fortolkning af dilemmaet der passer godt sammen med den synsvinkel Peter Harder (1996), og flere andre, har talt for, en synsvinkel der lidt forenklet kan kaldes en processuel tilgang.

Disse fortolkninger af dilemmaet, som selvfølgelig står for egen regning, fokuserer på enten den ene eller den anden sproglige forankring. Man kan også være mere radikal i sin fortolkning. Man kan anerkende at sproget er kognitivt forankret både på den ene og den anden måde, men samtidig mene at disse to former for sproglig forankring intet har med hinanden at gøre og derfor skal holdes skarpt adskilt i sprogforskningen. Dette synes netop at være Newmeyers synspunkt (2003).

Jeg er tilbøjelig til, ud fra ren spekulation selvfølgelig, at være uenig i Newmeyers synspunkt. Dilemmaet som jeg har skitseret, illustrerer efter min mening at sproget ideelt studeres netop i krydsfeltet mellem sprogets interne og eksterne forankring. Det er ligeledes en radikal fortolkning, en fortolkning der peger i retning af en *både og*-situation, også mht. forskningsstrategi.

Hvis vi generaliserer, så er det, som allerede nævnt, et princip vi har set slå kraftigt igennem på en række andre forskningsfelter indenfor de humanistiske, samfundsvidenskabelige og lægevidenskabelige videnskaber. Det er et princip der går ud på ikke at fokusere på **enten** de stabile strukturers anatomi **eller** den miljømæssige variation, ej heller blot på de stabile strukturers anatomi **og** den miljømæssige variation, men på **hvorledes de stabile strukturers anatomi interagerer med den miljømæssige variation**. Og her er det da meget sandsynligt at de stabile strukturs anatomi i lingvistikken i en eller anden forstand har et inherent fundament, det vil vise sig.

En kognitiv 'både og'-situation vil på den ene side appellere til at et sprogvidenskabeligt forskningsmiljø i fremtiden vil kunne omfatte forskningsfelter der tidligere lå længere fra hinanden. På den anden side vil en kognitiv ramme om sprogforskningen kunne være med til at sikre at resultater indenfor dele af den forskning vi bedriver, får mere gennemskuelige konsekvenser for andre dele af sprogforskningen, enten negative eller positive. Det handler her primært om de forskningsmæssige konsekvenser det har at datamængderne er så enorme og divergente.

Hvis man ikke forankrer forskningen i bestemte grundlæggende forskningsspørgsmål der naturligt vedrører sprog og kognition, vil alle mulige data i princippet kunne bruges som argument for hvad som helst, uden at resultaterne nødvendigvis får hverken positive eller negative konsekvenser for andre dele af forskningsmiljøet, der måske ligefrem beskæftiger sig med det samme. Ofte kommer forskning i grammatik til at handle om hvorvidt en analyse er elegant, og om den tilfredsstillende vores forventninger til hvorledes en grammatisk analyse skal se ud.

På sigt kommer det formentlig også til at handle om forskningens anvendelighed. Sprogvidenskaben er i særlig grad udsat for dette scenarium i en tid hvor der hives i humaniora fra alle sider for at forskningen skal gøre sig nyttig, være tværfaglig osv. Men sprogvidenskaben kan gøre sig mindre sårbar overfor dette scenarium ved i højere grad at forankre sig i et fælles projekt.

I praksis er én blandt mange større udfordringer for den kognitive semantik at skabe en kvantitativt baseret kognitiv semantik, hvori store mængder data, statistik og sandsynlighedskalkulationer indgår som et naturligt element. Her er det selvfølgelig nødvendigt med datalingvistisk ekspertise. Det er et område der er i fuld gang, og må siges at være i rivende udvikling. Se fx de senere års arbejde af Stefan Gries (fx 2006).

Med fare for at det kommer til at fremstå noget bombastisk, vil jeg opsummere mine pointer ved at komme med et par bud på hvor dansk sprogforskning bør bevæge sig hen i de kommende år.

- Det lidt ejendommelige spørgsmål om hvorvidt struktur har sin berettigelse i lingvistikken, som nogle forskere har interesseret sig for de senere år (struktur indgår vel i enhver sprogteori i en eller anden forstand), bør erstattes af spørgsmålet om hvilken status kognition skal have i lingvistikken. Jeg mener kognition bør have en helt central rolle.

- Kognitionsforskningen kan komme til at sætte en helt ny dagsorden for sprogvidenskaben. Derfor bør sprogforskningen placere sig, og formulere sig, i forhold til relevante kognitive spørgsmål.

- En kognitivt orienteret sprogforskning vil have sin berettigelse i sig selv, men ikke sin udfoldelse for sig selv. Sprog er et kognitivt fænomen, der har tætte forbindelseslinier til psykologiske og neurologiske/biologiske fænomener, kulturelle fænomener, kommunikation, sociale fænomener og mange andre ting.

– Endelig skal sprogforskningen være gearret til at kunne udnytte sprogteknologiske fremskridt.

Referencer:

- Harder, P. (1996). Functional semantics. *A theory of Meaning, Structure and Tense in English*, Mouton de Gruyter, Berlín/Nueva York.
- Newmeyer, F. J. (2003): "Grammar is grammar and usage is usage" in *Language* 79: 4, pp. 682-707.
- Pedersen, J. (2006): The Spanish connective and verbal mood. Changes in the mood selection of *de ahí/aquí que*. In Kerstin Eksell & Thora Vinther (eds.), *Explanatory models on language change within the verbal system*. Hamburg: Peter Lang Publishers.
- Schiffrin, D. (1987): *Discourse markers*. (Studies in interactional sociolinguistics 5.) Cambridge, Cambridge University Press.
- Gries, S. & A. Stefanowitsch (2006) (eds.): *Corpora in cognitive linguistics: corpus-based approaches to syntax and lexis*. Berlin, Heidelberg, New York: Mouton de Gruyter.
- Traugott, E. C. & R. B. Dasher (2002): *Regularity in semantic change*. Cambridge, Cambridge University Press.